Opponensi vélemény Bibok Károly „Argument Structure and Syntactic Alternation" c. akadémiai doktori értekezéséről

Bibok Károly nyelvtudományi kutatómunkájának fő profilja évtizedek óta a lexikális szemantika, a nyelvi reprezentáció lexikai komponensének vizsgálata, különös tekintettel annak interfész viszonyára, érintkezésére a mondattani megjelenítés kérdéskörével. Az utóbbi években vizsgálatainak skópuszát kiterjesztette, főleg a brit nyelvészet mai irányvonalának alakulását követve, a napjainkban radikális fejlődésnek indult lexikális pragmatika területe felé.

2019-ben angol nyelven benyújtott akadémiai doktori értekezésében (terjedelme 235 oldal argumentáció, plusz 15 oldalnyi irodalomjegyzék) a mondattan lexikális bázisának tekinthető ún. argumentumszerkezet és a vele szoros összefüggésben, a mondattani reprezentációt tekintve következményes kapcsolatban álló szintaktikai alternáció viszonyrendszerét tárgyalja, külön értékként tipológiai relevanciával, mégpedig rendszerüket tekintve egymástól alapvetően eltérő három nyelv (magyar, angol, orosz) adatrendszerének vizsgálatával. Ez a megközelítés képezi Bibok értekezésének legmarkánsabban megmutatkozó nóvumát. A munka másik, meghatározóan új eleme az argumentumszerkezetekben reprezentált lexikális információ szemantikai-pragmatikai gyökereinek feltérképezése, szerepének hathatós bemutatása és értelmezése. Harmadik nóvumként pedig az fogalmazható meg, hogy Bibok munkáját rendszerében áthatja az integrativitás szemlélete, az, hogy integrálja a nemzetközi nyelvelmélet domináns, releváns modelljeinek (köztük Bierwisch, Wierzbicka, Mel'čuk, Pustejovsky) empirikus kutatómunkára alapozott tanait, megállapításait saját munkájába, összefüggésbe hozva azokat a hazai, a disszertáció szempontjából releváns nyelvelméleti kutatások eredményeivel.

Az értekezés témáját felvezető rövid szakaszban (8-14.o.) a szerző áttekinti az argumentum, az igei argumentumszerkezet, valamint a mondatreprezentáció egyéb, járulékos elemeinek, az ún. szatellitáknak (elsősorban Komlósy (1994 és 2015) terminológiájából a jelenkori magyar szintaxis-elméleti szakirodalomban 'szabad határozó' terminussal jelzett járulékos jelentés-konstituenseknek tartott elemek) fogalmát. Az ezzel kapcsolatos hivatkozott szakirodalmat azonban egyoldalúan szűknek tartom: hiányolom összevetését a téma szempontjából ugyancsak releváns ún. esetgrammatika klasszikus fogalmi és terminológiai rendszerével (C.J. Fillmore, generatív bázisú, J. Anderson lokalista szemléletű, D.L.F. Nilsen deskriptív alapú, S. Starosta lexikalista), akárcsak rövid terjedelemben is, de legfőképpen a szerző által hivatkozott szerzők nézeteihez talán legközelebb álló Simon Dik (1978 – *Functional Grammar,* 1997 – *The Theory of Functional Grammar*) és funkcionalista követőinek modelljével, valamint Ray Jackendoffnak (1972 – *Semantic Representation in Generative Grammar,* benne a thematikus szerepek fogalmának körülírásával és tipizálásával) az argumentum szerkezet későbbi kutatása és fogalmának értelmezése számára irányt adó rendszerével.

Már az értekezés bevezető részében körvonalazódik Bibok munkájának lexiko-konstrukciós jellege. A 11. oldalon célszerű lett volna kifejteni, valamint értelmezni, az igék ún. „szűkebb keretek között meghatározott szemantikai osztályainak" ('narrowly defined semantic classes of verbs') fogalmát. A disszertáció tematikájának súlypontilag egyik legfontosabb nóvumát képezi a szerző által alkotott új alapú osztályozás a magyar igék rendszeréről, öt szemantikai, 14 szintaktikai osztály, valamint 49 morfoszintaktikai alosztály elkülönítésével.

Az értekezés teoretikus magvát képező, a szerző által relevánsnak ítélt szakirodalom áttekintésére alapozott 2. fejezet (15-74.o.) az 'Argumentumok a mondattanban és a lexikonban' címet viseli. Benne hangsúlyt kap az argumentumok és a szabad határozók ('adjuncts') funkcionális státusának megkülönböztetése és körülírása, ami a mai napig vita tárgyát képezi a nyelvelméletben. Kérdés, hogy az argumentum státus elsősorban, száliens módon, szemantikai, vagy szintaktikai szinten kódolt-e, vagy talán együttesen mindkettőn, hasonlóan a 'fejség' fogalmának funkcionális megnyilvánulásához (melynek esetében funkcionális tekintetben beszélhetünk szintaktikai, ill. szemantikai státusú fejről). A 2.2 fejezetrészben részletesen tárgyalja az argumentum státus szintaktikai jellegének ismérveit, míg a 2.3-ban a szemantikai (alapvetően lexikális szemantikai) sajátságaik számbavételével foglalkozik. Hosszas, elemző argumentációjában meggyőzően mutat rá arra, hogy, mivel az argumentum és a szabad határozói státus szétválasztására tett számos szintaktikai természetű érv nem hozott megbízható eredményt, a státusnak szemantikai bázisúnak kell lennie. Az argumentum minden bizonnyal szemantikai, mégpedig thematikus szerepében kapcsolódik domináló fejéhez (40.o.). Ennek nyomán (Kőnig és munkatársai érvelésének értelmében) beszélhetünk szemantikailag implikált státusú argumentumokról. A számomra szimpatikus érvelésmódot követve, nézetem szerint arra a megállapításra juthatunk, hogy az argumentumok eredendő szemantikai tekintetben funkcionáló státusának következménye lehet szintaktikai reprezentációjuk. A szójelentés lexikális szemantikai reprezentációja (LSZR) szerepének kimutatása során Bibok meggyőző módon, saját, lexikális szemantikai és enciklopédikus alapú kutatásaira támaszkodik, erős szakirodalmi hivatkozásokkal támasztva alá érvelését, megállapításait (44-45.o.). Közben hatásosan emeli ki a szójelentés alulspecifikáltságának természetét és prototípusosságának jellegét (45.o.). Érvelését, amellett, hogy az argumentumok alapvetően lexikális eredetűek, precízen elemző példabemutatásokkal támasztja alá. Ezt követően, az értekezés 50. oldalán kerül sor a magyar igék szemantikai-morfoszintaktikai bázisú klasszifikációjának táblázatban történő összegző bemutatására (mely táblázat minden bizonnyal hatásosabb lenne példaillusztrációkkal gazdagított formában). A fejezetben tárgyalt példaelemzések leginkább a literális lexikai jelentésre koncentrálnak, kevésbé érintik az idiomatikus, figuratív jelentéskonstruálás eseteit. Németh Enikő (2019) kutatásainak nyomán Bibok okkal emeli ki (69.o.), hogy a nyelvi reprezentáció során nem minden szemantikai töltetű argumentumot kell szintaktikailag megjeníteni.

A harmadik fejezet (75-103.o.) egésze a magyar igék szemantikai-morfoszintaktikai klasszifikációjával foglalkozik. Ebben a fejezetben az értekezés szerzője öt szemantikai, 14 szintaktikai osztályt, valamint 49 morfoszintaktikai alosztályt azonosít, megfigyelve, hol léteznek alternációk. A 77. oldalon megismételt 1. táblázatban összefoglalt tételezést követően a 80. oldaltól kezdve tételesen tárgyalja az egyes típusokat. Érdekes lenne megvizsgálni ezt az osztályozást a Fillmore és mts. által létrehozott FrameNet adatbázisban azonosított típusokkal – persze egy ilyen összevetés már csak egy újabb monográfiában lenne lehetséges. A lehetőség felvetése azonban tanulságos lenne a jelen dolgozat szempontjából. A jelen osztályozás nóvumát az képezi, hogy a magyar grammatikai szakirodalomban nincs tételezetten kibontva az igei argumentumok strukturális rendszere deszkriptív-, és főként nem a magyarázó szempontú adekvátság követelményének keretében. A lexikális pragmatika irányába mutató elemzést hozhatna az igei tételek implikált (a felszínen nem megjelenített) argumentumainak számbavétele (pl. *elkezdte írni/olvasni*, stb. – 92.o.), ugyanakkor itt erre nem kerül sor.

Az értekezés negyedik fejezete (104-122.o.) a magyarban megvalósuló egyes, szemantikailag azonosítható és körülírható igeosztályok szintaktikai alternációinak adatolásával és a rájuk

vonatkozó elméleti megközelítések ismertetésével foglalkozik. A fejezet elején a szintaktikai alternáció szűk vs tág értelmezéséről nyer a disszertáció olvasója ismereteket. Ezt követően az alternációk típusainak részletes, bő példaanyaggal illusztrált bemutatásával folytatódik a fejezet. Megjegyzem, hogy az egyes példák helyességének vagy helytelenségének, elfogadhatóságának megítélése szempontjából célszerű lenne korpuszalapú adatok összevetése anyanyelvű alanyok intuitív alapú megítélésének eredményeivel. Ilyen jellegű adatolt vizsgálatok elmaradása – sajnos – kérdésessé teheti a grammatikai analízis eredményeinek validitását. Ugyancsak tesztelni kellene egyes lexikai tételek (pl. *császkál, járőrözik*) azonos csoportba történő besorolását (108.o.), már csak tudáskeret-alapú lexikális jegyeik eltérő volta miatt is. Kérdéses továbbá, hogy a zajkeltést kifejező igék előrehaladó mozgást kifejező értelme a 108. oldalon felsorolt valamennyi igére vonatkozóan érvényes-e. Megítélésem szerint nem. Pl. a (118 a-b, 119 a-b) alternáció a *csattog* igével elfogadottabb lehet az ugyanebbe a csoportba sorolt *nyikorog* ilyen alternációban való szereplésénél (108-109.o.). Mindezzel kapcsolatban megemlítem, hogy az elfogadhatóság minősítését gradációs kérdésnek tartom. S ezeknek a tényeknek/tényezőknek a szerepét, megítélését illetően is aktívan működnek a konceptuális keret- és az enciklopédikus ismeretek. Sajnos erről nem esik szó a lexikális szemantikai-pragmatikai megközelítést reprezentáló dolgozatban. A 112-113. oldalon tárgyalt *függ* és *heverészik, heveredik* igék alternációs viselkedése lexikális jegyeik ([+/- állapot], [+/- szándék]) alapján nyerhet magyarázatot: *heveredik:* [+ szándék], [- állapot], *heverészik*: [+ szándék,], [+ állapot], *függ* [+ állapot], [+/- szándék].

Egy apró megjegyzés a 114. oldal 109. lábjegyzetéhez: Nem célszerű kijelenteni azt, hogy „angol igék, amelyek azonosak a (127) magyar igéivel". Ez korpuszvizsgálattal egyszerűen, egyértelműen igazolható.

A fejezet 4.2.1. pontjában a szerző az alternáció háromféle típusáról tesz említést: a lexikalista, a projekciós, valamint a konstrukciós szemléletű értelmezésről. Saját megközelítése lexikális-konstrukciós típusú, ami ötvözi a benne foglalt két típus előnyeit, keret-szemantikai tekintetben gazdagítja az igei jelentésreprezentációt. Ugyanakkor semmiféle hivatkozás nem történik ennek kapcsán a Fillmore által létrehozott FrameNetre, ami pedig releváns módon kapcsolható lenne ehhez a megközelítéshez. Viszont Bibok ismételten rámutat arra, hogy a lexikonban az igék alulspecifikált reprezentációval rendelkeznek (120.o.), melynek értelmezéséhez világismereti tényezők szükségesek. Jó lett volna itt, ebben a részben konkrétan bemutatni ezek beépülését, részvételét az igei jelentésbe.

A hosszabb terjedelmű 5. fejezet (123-194.o.) egésze szemléletes elemző értelmezéseket mutat be a különféle szintaktikai alternációkról. Három igecsoportban (mozgást/módot, hangkibocsátást, térbeli elhelyezkedést kifejező igék) vizsgálja a szerző az alternációkat. Kissé zavaró, hogy az itt olvasható megállapítások, ugyanezen példák alapján, már szerepeltek az értekezés korábbi fejezében. A téma (és a tárgyalt példák) kapcsán érdekes lenne (lehetett volna) hivatkozni Zsilka János ezen a téren évtizedekkel korábbi klasszikus elemzéseire és elméleti modelljére.

Elemzései során a szerző, helyesen, egy adott alternáció tárgyalásakor kigyűjti az azt megjelenítő szintaktikai viselkedéssel rendelkező igéket. Ez is a disszertáció nóvumának tekinthető. Valamint az is, hogy lexikai-konstrukciós felfogásának megfelelően figyelembe veszi a releváns világismereti, tudáskeret alapú ismeretek szerepét argumentációjában.

A lokális viszonyokat kifejező alternációt tárgyaló fejezetrészben orosz nyelvű példák elemzése révén tipológiai síkon gazdagítja megállapításait (171-180.o.).

Az értekezés utolsó előtti, hatodik fejezetében (195-221.o.) tágabb körben vizsgálja a szintaktikai alternációt illető lexikai-konstrukciós megközelítésmód validitását. Kertész – Rákosi (2012) a plauzibilis argumentációról szóló elméletének keretében értékeli az alternációt illető különféle elemző megközelítések eredményességét (6.2 szakasz). Megállapítja, hogy minél specifikusabb egy igei jelentés, annál kevésbé alternáló természetű (pl. a *löttyent* az általánosabb jelentéstartalmú *önt* ellenében). A fejezet 6.3 szakaszában kiterjeszti a lexikális-konstrukciós megközelítést a lexikális pragmatika irányába. A 215. oldalon olvasható példaértelmezések során célszerű lett volna az *elment az iskolából* literálisan értelmezhető konstrukciót összevetni az *elment az iskolától* kifejezés alulspecifikált kettős jelentésével, mely implikálja az 'állást váltott' jelentésreprezentációt. Hiányolom, hogy értékelésében nem hivatkozik a Kecskés által2013-ban (az interkulturális pragmatika keretében (*Intercultural Pragmatics*)) részletezően kifejtett száliens jelentésfogalom szerepére. Itt is hangsúlyozza, hogy a lexikális pragmatika szintjén a szójelentés alulspecifikált, „gazdagításra", kiterjesztésre szorul, szemantikai és pragmatikai tekintetben egyaránt. Ugyanakkor megemlítem, hogy Taylor (2012 – *The Mental Corpus*) nézete szerint a jelentés felülspecifikált, túlgenerált is lehet.

Az értekezést *hetedik fejezetként* (222-235.o.) összefoglaló és a konklúziók tételezése zárja, melyben a szerző a dolgozat szerkezetének módszeres áttekintésével, elemző munkája eredményeinek rendszerezésével nyújt koherens összefoglalást a disszertáció egészéről. Bizonyító erővel fogalmazódik meg a szemantikai-pragmatikai jellegű aspektusok lényegi szerepe a morfoszintaktikai alternációk reális alapú vizsgálatában.

Az angol nyelvű értekezésben kis számú nyelvi hibát találtam. Ezeket az adott helyen bejelöltem.

A disszertációhoz mellékelt 20 oldal terjedelmű, magyar nyelvű tézisfüzet körültekintően megfogalmazott, átfogó áttekintést nyújt (alapos irodalomjegyzékkel) a benyújtott értekezés egészéről, kiemelve célkitűzéseinek teljesítését, valamint tételezve a benne foglalt szakmai újdonságokat.

Összefoglalva megállapítom és kijelentem, hogy *Bibok Károly* értekezésével új aspektusokat tárt fel a magyar nyelv morfoszintaktikai alternációinak, argumentumszerkezetének vizsgálata terén, gazdagította az argumentum státus fogalmát illető ismereteinket, s a magyar nyelvű példaanyag vizsgálata mellett orosz és angol nyelvű releváns példaanyag tárgyalása révén nyelvtipológiai, valamint általános nyelvészeti validitást biztosított eredményeinek. A dolgozatban közölt nyelvi adatok összessége hitelességéhez nem fér kétség. Mindezek alapján a szerző doktori művét nyilvános vitára alkalmasnak tartom. Egyúttal javaslom, hogy a szerzőnek a témában végzett, a hazai és a nemzetközi nyelvtudomány szempontjából egyaránt jelentősnek tartható kutatómunkája, széleskörű publikációs tevékenysége alapján ítéltessék oda az „MTA doktora" cím.

Pécs, 2020. szeptember 28.

Dr. Andor József

c. egyetemi tanár

Pécsi Tudományegyetem

Angol Nyelvészeti Tanszék